

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԼԵՋՈՒԻ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵՋՈՒՆԵՐԻ”

ՆԵՐԱԽՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՋԱՆՔ ԱՃԱՌԱՅՈՒՆ — ԵՐԵՎԱՆ — 1955, էջ 655

Գ. — Հայկական ճիւղ: — Այս ճիւղի միակ ներկայացուցիչն է հայերէնը, որ գրականութեան ծանօթ է Ն. դարու սկիզբէն: Միւս հնդեւրոպական ճիւղերը մեծաւ մասամբ ունին նորանոր զաւակներ, ինչպէս՝ արիականը, լատինականը, սլաւականը, կելտականը, գերմանականը և նոյնիսկ թուրքականը, իսկ հայերէնը, յունարէնի և ալպաներէնի պէս, ոչ մէկ ժառանգ կամ ցեղակից ունի: Բաց աստի, ան չունի նաեւ մերձաւոր ընկերներ, ինչպէս սլաւականն ու պալթիկը կամ լատինականն ու կելտականը, նմանօրինակ լեզուաբանական երեւոյթներ ներկայացնող: Հայերէնը ամբողջ հնդեւրոպական լեզուախումբին մէջ բոլորովին առանձնացած է և անկախ զիրք մը ունի:

Հայերէնի ուսման օժանդակ միջոցներն են. —

ա) Բառարաններ: — Նոր Բառագիրք Հայկազեան Լեզուի, Հենետիկ, 1836—7, 2 հատոր: Գրաբարի վիպաստար բառարանն է. իւրաքանչիւր բառի դէմ գրուած են յունարէնն ու լատիներէնը, հայերէն հոմանիշները, ռաֆիկ և տաճկերէն ձեւերը և յատկապէս հին մասնագրութեան բազմաթիւ վկայութիւններ՝ աղբիւրներու յիշատակութեամբ: Նման ճոխութեամբ ոչ մէկ բառարան ունինք այսօր: Վկայութիւններու համար իբրեւ լրացուցիչ գիրք պէտք է գործածել Համաբարբառը (Երեսուղէմ, 1895) որ թէև իբրեւ համարաբար բառական թերի է, բայց լեզուի ուսումնասիրութեան համար կրնայ մեծ ծառայութիւն մատուցանել բառերու գործածութեան եւ

բանգները ճշգրտու, անոնց տեղն ու ժամանակը հասկնալու և հոլովման ու խոնարհման ձեւերը ուսումնասիրելու աշխատանքին մէջ: Արդի հայերէնի մեծագոյն բառարանն է Ստ. Մալխասեանի Բացատրական Բառարանը, (Երևան, քառահատոր, 1944—5), որ կը պարունակէ գրաբարի, արդի հայերէնի, գաւառական և թուրքերէն, եւրոպական և ռուսերէն փոխառեալ բառերը:

Մինչև այսօր դեռ կը պակասի միզի արդի գրական լեզուի ամբողջական բառարանը: Գալով բարբառներուն, բացի այս կամ այն մասնաւոր բարբառին նուիրուած փոքր բառարաններէն, ունինք երկու ամբողջական կամ ընդհանուր բառարաններ, Ս. Ա. Մատուռի Հայոց Բառ ու Բանը, որ ունի 16,000 բառ և ոճ, և ատկէ աւելի ընդարձակ Հ. Աճառեանի Գաւառական Բառարանը (Թիֆլիս, 1913), որ ունի 30,000 բառ և ոճ:

Օտար բառերու համար յիշենք Հ. Ա. Աճառեանի Թուրքերէն Գոյառեալ Բառերը (Վաղարշապատ, 1902), և նոյնին Եւրոպական Գոյառեալ Բառերը (Վիեննա):

Լեզուաբանական անկիւնէն դիտուած, կարեւոր է յիշել Հ. Աճառեանի Արմատական Բառարանը (Երևան, 7 հատոր, 1926—35), որ կը պարունակէ հայերէն բոլոր 11,000 արմատ բառերը, իրենց ծագման բացատրութեամբ և բազմաթիւ գաւառական ձեւերով:

Յատուկ անուններու լիակատար բառարանն է Հ. Աճառեանի Հայոց Անճանցունքներ Բառարանը (Երևան, 1942—48):

Հայերէնի բառարանագիտական մասնագրութեան մէջ կը պակսին տակաւին՝ 1) Հոմանիքներու Բառարանը, 2) Հայոց Տեղանուններու Բառարանը և 3) Ընդհանուր Գաւառական Բառարանը, որ պէտք է պարունակէ բոլոր հայ բարբառներու գաւառական բառերը, Աճառեան այս աշխատութեան ձեռնարկած է 1935 թուականին: Երուսաղէմէն ստացած է 26 մասնաւոր բարբառներու բառարաններու լուսանկարները, բոլորն ալ լուրջ, արժէքաւոր և ընդարձակ աշխատութիւններ, Պոլսոյ Իզմիրլեան մրցանակին արժանացած: Աճառեան անոնց վրայ աւելցուցած է նաեւ չորս

որիչ բարբառներ, որոնց ձեռագիրը գնած է հեղինակներէ, Միլթոնեան Ծոնտի միջոցաւ, Անառեան կը խոստովարի թէ այս բոլոր բառարանները համադրելով նոր, ընդարձակ բառարան մը կազմելու ձեռնարկած է, բայց ընդամենը միայն 100 էջ գրած է, Միլթոնեան Ծոնտի նախագահի անփութութեան պատճառով:

բ) Քերականութիւններ. — Ամենաճոխն է Հայերէն Քերականութիւն ի Պէտս Ջարգալցից, ի Հ. Ա. Բազրառուհեոյ (Վիննետիկ, 1852): Կը պարունակէ բոլոր դարերու գրաբար կանոնները առանց ընտրութեան, Լաւագյնն է Հ. Վրթանիսի Չալիսեան Քերականութիւն Հայկազեան Լեզուի, աշխատարեւի ի Հ. Արսէնէ Այտընեան (Վիննետա, 1885), որ կ'ուսուցանէ միայն Ե. Դարու առաջին կէտի հայ լեզուն:

Միջին հայերէնի (Կիլիկեան շրջան) քերականութիւնը գրած է Գարսթը՝ Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen, Strasburg, 1901: Հայերէնի պատմական քերականութիւնն է Հ. Ա. Այտընեանի Քննական Քերականութիւն Աւստրիացի Կամ Ադրի Հայերէն Լեզուի (Վիննետա, 1866), Լեզուաբանական անկիւնէն զիտուած, աւանդականորենն են A. Meilletի Esquisse d'une grammaire comparée de l'Arménien classique (Ք. Տպրիթ, Վիննետա, 1936) և H. Hübschmannի Armenische Grammatikը (Սթրազպուրկ, 1897):

Կարելի է յիշել նաեւ, Անառեանի գործերէն, Հայ Բաբառագիտութիւնը (Նոր-Նախիջան, 1911) և Հայոց Լեզուի Պատմութիւնը (Երևան, Ա. Հատոր՝ 1940, Բ. Հատոր՝ 1951):

Հայաստանի մէջ նոյնպէս լոյս տեսած են լուրջ և կարևոր աշխատանքներ հայոց լեզուի զանազան երևաններու մասին, բացի մթաբարբառական գիտելիքներէն չհամեմուած արուեստական և արտալեզուաբանական մեկնաբանութիւններէն:

Ստորեւ կը ներկայացնենք հակիրճ մանազգութիւն մը հայերէնի մասին. —

Հր. Անառեան՝ Գրաբարի Ուսուցիչ, Երևան, 1954, Հայոց Գրերը, Վիննետա, 1928, — Ա. Ա. Աբրահամեան՝ Հայերէնի Դերբայները և Նրանց Զնաբանական Նշանակութիւնը, Երևան, 1933, — Վարդ

Առաքելեան՝ Հայերէնի Ծարահատութիւնը, Ա. Հատոր, Երևան, 1958, Ժամանակակից Հայերէնի Հնչուեաբանութիւն, Երևան, 1955, — Է. Բ. Աղայեան՝ Հայ Լեզուաբանութեան Պատմութիւն, Ա. Հատոր, Երևան, 1958, — Ա. Վ. Գրիգորեան՝ Հայ Բարբառագիտութեան Դասակարգ, Երևան, 1957, — Գ. Զահուկեան՝ Քերականական և Ուղղագրական Ուսաստանութիւնները Հին և Միջինդարեան Հայաստանում, Երևան, 1954, — Մանուկ Աբեղեան՝ Հայոց Լեզուի Տեսութիւն, Երևան, 1931, — Ա. Գ. Ուրահամեան՝ Հայ Գրի և Գրչութեան Պատմութիւն, Երևան, 1959, — Ա. Ա. Մուրվալեան՝ Հայոց Լեզուի Բառային Կազմը, Երևան, 1955, — Ալ. Մարգարեան՝ Արդի Հայերէնի Կազմը, Երևան, 1955, Խաչատուր Աբովեանը և Աշխարհաբարը, Երևան, 1958, Մ. Նալբանդեանի Լեզուագիտական Գործունէութիւնը, Երևան, 1957, — Ս. Գ. Աբրահամեան՝ Արդի Հայերէնի Դերանունները, Երևան, 1956, — Ս. Ղ. Ղազարեան՝ Հայոց Լեզուի Համառոտ Պատմութիւն, Երևան, 1955, — Ակադեմիկոս Գ. Ղափանցեանի գործերը, Տես նաեւ պարբերականները՝ Պատմա-Բանասիրական Հանդես և Տեղեկագիր Հասարակական Ֆիսիոլոգիայի, Հայկական Դիւանագիտութեան Ակադեմիա. — H. Zeller, Armenisch, Berlin, 1927 (Geschichte der idg. Sprachwiss, IV, 2); — A. Meillet, Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg, 1913; — H. Hübschmann, Armenische Grammatik, Strasburg, 1897; — G. Deeters, Armenisch und Südkaukasisch, Leipzig, 1927; — H. Adjarian, Classification des dialectes arméniens, Paris, 1909; — A. Abeghian, Neuarmenische Grammatik, Berlin, 1936. Տես A. Meillet և Marcel Cohen, L. M., էջ 72:

Ե. — Կամիսական Տիւր. — Բոլոր հնդգերմանական գաղթականութիւններու մէջ ամենահինն են Կամիսները, որոնք Ն. Գ. Յրդ. հազարամակի վերջերը արշաւած են դէպի Փոքր Ասիա և նուաճելով տեղական ժողովուրդները, տիրացած են անոնց կեդրոնական մասին: Աւելի վերջ, անոնք յառաջացան դէպի հարաւ և իրենց տիրապետութեան տակ առին Կիլիկիան, Ասորիքը

և Միջագետքը: Ն. Ք. 1900-ական թուականներուն անոնք արշաւեցին մինչև անգամ Ասորեստանի վրայ: Կամիսերէնը մինչև վերջերս անձանթ լեզու մըն էր: 1905/ին, Հիւֆօ Վինգլէր պեղումներ կատարելով Պօղապէտի աւերակներուն մէջ, երեսն բերաւ անոնց մայրաքաղաքը՝ ուր գտնուեցան 13,000 կտոր թրծուեւ կաւէ տախտակներ, արձանագրութեամբ ծածկուած, ասորեստանեան բեւազգրեով, յաճախ նաև թարգմանութեամբ ընկերակցուած: Հրոզնին, 1915/ին, կարգաց ե վերլուծեց այդ արձանագրութիւնները, և 1917/ին հրատարակեց Կամիսերէնի քերականութիւնն ու բառարանը: Իր գիտքը ընդունելութիւն գտաւ ուրիշ գիտուններու կողմէ, որոնք աւելի յառջով տարին ընթերցման գործը և այժմ այս լեզուի ուսումնասիրութիւնը բոլորովին ճիշդ և հաստատուն հիմերու վրայ զբաղուած է:

Կամիսերէնի մօտիկ բարբառ մըն է նաև լուիերէնը, որմէ գտնուած են 700 բառ և երկլեզուեան լուիերէն-Կամիսերէն բնագիր մը: Շատերը Կամիսերէնը կը կոչեն նաև հաթերէն: Կամիսերէնը մեզի աւանդուած ամենահին հնդեւրոպական լեզուն է: Ան իր կազմութեամբ կը ներկայացնէ հնդեւրոպական նախալեզուի նախնական ձևը: Կամիսերէնի ամենահին արձանագրութիւնը Ն. Ք. 1950 թուականն է: Տես Friedrich, Kleinas. Sprachdenkm., Keilschrifturkunden aus Boghaz-Köi, հատոր XXVIII; — Forrer, Z. D. Deutsch. Morg. Gesellsch., 1922, էջ 189, 288; — Friedrich, Hethitisch և Arch. F. Orientforsch., XI, 1936, էջ 76; — Laroche, Journal Cuneiform Stud., I, էջ 187-216 և Rev. Assyr., XLI, 1947, էջ 67-98 և XLIII, 1949, էջ 55: Տես A. Meillet և Marcel Cohen, L. M., էջ 222:

Զ. — Փռիւզիական կամ Փռակո-Փռիւզիական նիւղ: — Թրակացիները հին ժողովուրդ մըն էին, որոնք կը բնակէին արդի հարաւային սլաւոնական երկիրներու մէջ՝ Դանուբի հովիտը: Անոնց սահմանն էր մէկ կողմէն ծովը և միւս կողմէն Մակեդոնիոյ լեռները. իսկ գլխաւոր բնակավայրն էր արդի Ռումանիան: Թրակացիներու լեզուն յայտնի չէ մեզի. կան միայն մի քանի բա-

ռեր, զորս աւանդած են մեզի յոյն մատենագիրները, և բազմաթիւ յատուկ անուններ: Այս բոլորը սակայն բաւարար չեն որ և է զազափար մը կազմելու համար թրակացիներու լեզուի մասին: Կ'ենթադրուի որ, արդի ռումաներէնը, պուլկարերէնը և ալպաներէնը, որոնք տարբեր ճիւղերու պատկանող լեզուներ ըլլալով հանդիմ իրարու հետ սերտ նմանութիւններ ունին, իրենց այդ հանգիստութիւնը պարտական են ընդհանուր թրակեան հիմքի մը: Մասնաւորապէս ռումաներէնը կը համարուի թրակերէնի վրայ հիմնուած ռումանական լեզու մը: Անոնք սակայն սոսկ ենթադրութիւններ են, ոչ մէկ միջոց ունինք զանոնք ստուգելու: Ակներև է արդարև որ թրակերէնը հնդեւրոպական լեզուն է, որովհետև սերտ նմանութիւն ունի փռիւզերէնի հետ:

Փռիւզերէնը աւելի նպաստաւոր պայմանի մէջ կը գտնուի: Ունինք այս լեզուով շատ մը բառեր և բազմաթիւ արձանագրութիւններ: Արձանագրութիւններու հնագոյնները կը սկսին Ն. Ք. 6րդ դարէն և զընուած են առանձին այբուբենով մը՝ որ կը ծագի յունականէն: Կան նմանապէս նորագոյն արձանագրութիւններ յունարէն և փռիւզերէն լեզուներով, բայց բոլորն ալ տապաւնազարիւր ըլլալով, կը պարունակեն միշտ միևնույն բառերը և դարձանաւորները և նորութիւն մը չեն բերեր: Յոյն պատմիչները (Հերոդոտ և այլն) կը պատմեն թէ փռիւզացիները նախապէս կը բնակէին Նւրոպայի մէջ, ուր կը կրէին Briger անունը իրենց ցեղակից թրակացիներու հետ: Աւելի վերջ, Հելլենիստոսի վրայով անցան Փոքր Ասիա և հետզհետէ աւելի ներս յառաջացան, ուր յունական քաղաքակրթութեան ազդեցութեան տակ իրենց լեզուն կորսնցնելով, յունացեան միւս փոքրասլական ցեղերու հետ: Ինչ որ յոյն պատմիչները ըսած են թրակացիներու և փռիւզացիներու ցեղակցութեան մասին, նոր քննութեամբ հաստատեցին թումաշեզը և Գրեշմերը, որոնք կը յայտնեն թէ անոնք, փոքրասլական ուրիշ ժողովուրդներու՝ թիւնացիներու, բլաթնացիներու և տրովպացիներու հետ կը կազմեն առանձին ճիւղ մը հնդեւրոպական ընտանիքին մէջ: Տես Tomaschek, Die alten Träker in Sitzber, Wien. Akad.,

հատոր 128, 130, 131 (1893-1894); — N. Jokl, Phrygeri & Thrakeri յօդուածները Reallex. der Vorgeschichteի մէջ: — J. Friedrich, Kleinasiatische Sprachdenkmäler, Berlin, 1932, էջ 123 & 148; — O. Hoffmann, Die Makedonen, ihre Sprache und Volkstum, Göttingen, 1906; — V. Lesny, Kuhn's Zeitschrift, XLII, էջ 297; — Schwyzer, Griech. Grammatik, I, էջ 69. Տես A. Meillet & Marcel Cohen, L. M., էջ 72:

է. — Յունական ճիւղ: — Կը թուի թէ յոյներու նախնական հայրենիքը եղած է արդի Հունգարիան, ուր ապրած են իտալական ճիւղի զրացնութեան մէջ: Շատ հին լրջաններէն, յոյները այստեղէն ուղղուեցան դէպի հարաւ & իշան Սպիրոս & Մակեդոնիա, իրենց արեւելեան կողքին ունեւալով թրակեան ճիւղը: Հին մակեդոնական լեզուն մեզի յայտնի չէ, բայց գոյութիւն ունեցող փոքր մնացորդներու վրայ հիմնուելով, ոմանք կ'ուզեն զայն կցիլ յունական ճիւղին: Յունական զանազան գաղթեր եղած են դէպի Յունաստան: Նախ արշաւած են յոնիական, ադրիական & արքայեն ճիւղերը Ն. Ք. 13րդ. դարուն, & ջընջելով տեղական ժողովուրդները, հելլենացուցած են Յունաստանը: Ապա, եգիպտոսէն կ'իջնեն տօրիացիները & իրենց ցեղակից յոյները կ'անջատեն երկուքի: Նախ կը մտնեն Թեսալիա, յետոյ միջին Յունաստան & ապա Կորնթոսի պարանոցով՝ Բելոքոնէզ: Տօրիացիներու արշաւանքէն ներխուժուելով, նախկին յունական ցեղերը կ'ուղղուին դէպի կղզիներն ու Փոքր Ասիա, & ջնջելով այդ լրջաններու հին ցեղերը & լեզուները, կը հիմնեն Նոր յունական գաղութներ:

(Շարունակելի՛ 9)

ներ, Ն. Ք. 4րդ. դարուն, վերջացած էր Բարբելոնի, եգիպտոսի, փիւնիկիոյ, ինչպէս նաեւ Ազգական & Միջերկրականեան քաղաքակրթութիւններու գերը: Յոյները, աշակերտելով անոնց & իրացնելով այդ քաղաքակրթութիւնները, ստեղծեցին բարձրորակ մշակոյթ մը: Քաղաքակրթութեան միանալով աշխարհակալութիւնը, իսկ աւելի յետոյ յունարէնը դառնալով քրիստոնէութեան պաշտօնական լեզուն, ան դարձաւ հին աշխարհի մէջ տիեզերական լեզուն մը, որմէ ազգուած & օգտուած են բոլոր լեզուները առանց բացառութեան: Նոյնիոկ չինարէնը յունարէնէն փոխառութիւններ կատարած է: Այսօր ալ գիտական եզրափակութիւնը մեծաւ մասամբ յունարէն է & գիտական բառերը բոլոր եւրոպական լեզուներու մէջ ալ կը կազմուին յունարէնէն & կը տարածուին ամբողջ աշխարհի մէջ, օրինակ՝ բէլեֆոն, բէլեկրաֆ, սիւկրամոմ & այլն: Հին յունարէնը աւանդուած է մեզի գրեթէ արիական ժամանակակից կերպով: անոր մէջ հնդեւրոպական ձևաբանութիւնը աւելի թերի պահուած է քան արիականին մէջ, բայց ձայնաւորները աւելի հաւատարիմ մնացած են: Յունարէնի գիտութիւնը արիականին հետ միասին, անհրաժեշտ է հնդեւրոպական լեզուաբանութեան համար: Գիտենք որ հին Յունաստանը բազմաթիւ անկախ քաղաքներու միութիւն մը կը ներկայացնէր: Այս պարագան ազգած է յունարէն լեզուի վրայ, որ դրսեւորուած է բազմաթիւ զբաղան լեզուներով & բարբառներով: Ամէն քաղաք իր լեզուն ունի & չկայ հեղինակ մը, որու լեզուն ամբողջովին նոյնը ըլլայ ուրիշ հեղինակի մը լեզունին հետ:

ԱՆՈՒՇՍԻԱՆ ՎՐԴ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ